

Het is vandaag, 10 december, de dag van de Rechten van de Mens. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens werd vandaag precies 75 jaar geleden in de VN aangenomen. In de verklaring wordt, kort samengevat, gesteld dat ieder mens gelijk aan andere mensen wordt geboren, en het recht heeft op een leven in vrijheid en veiligheid.

Zoveel namen om te noemen, de namen van hen wier mensenrechten zo gruwelijk werden en worden geschonden, lang geleden, gisteren en vandaag, iedere dag weer.

Maar vandaag staan we stil bij de namen van twee Joodse vrouwen, die vanaf najaar 1940 ongeveer twee jaar hier in de Frans Halsstraat hebben gewoond.

Roosje van der Sluijs

Lea van der Sluijs

Dat we hier nu staan met de stenen waarin hun namen zijn gegrift, dat begon voor mij met deze twee namen. Het is geloof ik al meer dan 10 jaar geleden dat iemand me attent maakte op het bestaan van een digitaal Joods monument, waarna ik op die site zocht naar adressen in de Schildersbuurt waar Joden hadden gewoond, en dan vooral in het woningbestand van ElckWatWils. De namen Roosje en Lea bleven hangen. Op www.joodsmonument.nl waren toen niet meer gegevens te vinden dan hun laatst bekende adres, het huis waar we nu voor staan, hun geboorte- en sterfdatum, geboorteplaats en eindstation, en verder dat Roosje 'huishoudster' was en Lea 'apothekersassistente'. Dat ze daar zo met zijn tweetjes stonden vermeld, zonder vermelding van familieleden, het maakte zo'n verweesde indruk op me. Terwijl ik toen nog niet wist dat ze sowieso al heel jong wees waren geworden.

De plaatsing van de eerste drie Stolpersteine voor Frans Halsstraat 44 in januari jl. vormde voor mij de aanzet om te kijken of er toch niet wat meer sporen van het leven van Roosje en Lea van der Sluijs te vinden zouden zijn. Ik had weinig verwachtingen toen ik aan mijn zoektocht begon: Roosje en Lea zijn ongetrouwd gebleven en ook hun drie broers en zus lieten geen kinderen na. Zus Naatje, ook nooit getrouwd, overleed op 50jarige leeftijd in 1936, oudste broer Mozes stierf op 46jarige leeftijd in 1927, broer Salomon leefde maar een jaar en een dag, en de jongste, ook weer Salomon geheten, vertrok in 1913 naar Amerika, waarna ieder spoor van hem ontbreekt. Er zijn geen brieven, geen dagboeken, geen foto's van Roosje en Lea. Ik was aangewezen op registratie van gemeenten, dwz registratie van geboortes en overlijdens, van vele verhuizingen, en vervolgens van registratie uit de oorlogsjaren, door ijverige ambtenaren ingevulde lijsten van Joodse bewoners in de gemeente Utrecht, en tenslotte de registratie van de haltes op weg naar het vernietigingskamp. Het bezorgde me een ambivalent gevoel met betrekking tot het verschijnsel registratie: het is dankzij datgene wat in allerlei registers is vastgelegd dat ik tegen mijn verwachting in nog heel wat sporen van het leven van Roosje en Lea van der Sluijs heb kunnen opduikelen; maar het is ook dankzij nauwgezette registratie dat het net van de vervolging zich steeds nauwer om hen heeft gesloten. Een ongemakkelijke vraag die me af en toe bekreep was wat ik nou eigenlijk aan het doen was door in (vnl. online-) archieven vele uren sporen en losse eindjes op te duikelen. Het is natuurlijk ook maar puur toeval dat ik het leven van *deze* vrouwen wat meer invulling probeer te geven. Ik heb onderweg ook gevonden dat vele nichten en neven, en daar weer de kinderen van, eveneens in de vernietigingskampen zijn vermoord, een paar familieleden van Roosje en Lea zelfs op dezelfde dag en plaats. Alsof je een waaier van dood uitvouwt...

Opsporen, opnieuw vervolgen - of recht doen, terughalen? Hoe dan ook wilde ik wat meer te weten komen van hun beider leven tussen geboorte- en sterfjaar, tussen Rotterdam en Sobibor.

Delphine Horvilleur, een Parijse rabbijn, schrijft in haar boek *Leven met onze doden*: begin nooit met het einde als je een levensverhaal vertelt, begin daarentegen met alles wat in dat leven 'eindeloos' leek te zijn. Is dat ook niet wat je als kind ervaart, het eindeloze, het letterlijk ondenkbare dat het leven ooit eindigt?

Terug naar het begin, het begin van Roosje, het begin van Lea.

Roosje van der Sluijs werd "des voormiddags ten 6 ure" op 1 november 1884 geboren "in een huis aan de Leeuwenstraat" in Rotterdam. Vader Joseph kwam, vergezeld van 2 getuigen, dezelfde dag nog haar geboorte aangeven. Josephs beroep wordt dan aangeduid als "parapluiemaker".

Lea van der Sluijs werd "des namiddags ten zes ure" op 8 juli 1888 geboren "in een huis aan de Zandstraat" in Rotterdam. Haar vader, wederom vergezeld van 2 getuigen, meldt haar geboorte de volgende dag bij de Burgerlijke Stand. Joseph heet dan "koopman". Moeder Truitje Stad wordt in beide geboorteaangiften aangeduid als "zonder beroep, medewonende alhier, zijne huisvrouw".

In de ideologie van de nazi's waren Roosje en Lea volbloed Joods, hun beide ouders waren Joods, en ze hadden vier Joodse grootouders: Mozes van der Sluijs en Rosa Lorjé, Salomon Meijer Stad en Naatje de Leeuwe.

Joseph en Truitje waren, net als hun zes kinderen, geboren in de Zandstraatbuurt in Rotterdam, een volksbuurt waar relatief veel Joden woonden. Hele gezinnen huisden in bedompte eenkamerwoningen, en verhuisden veelvuldig van de ene kamer naar de andere kamer, van de ene straat naar de andere. De bewoners leefden van kleine handeltjes, vaak op straat. (In de huwelijksakte van de ouders van Roosje en Lea worden Joseph en Truitje resp. "koopman" en "koopvrouw" genoemd.)

De Rotterdamse haven verschafte ook werk, en mede door aanmonsterende zeelieden ontstond er zo iets als een vermaakindustrie. De toneelspeelster Esther de Boer-van Rijk en de vier kinderen van het artiestenechtpaar Davids zijn ook in die arme buurt geboren. Louis Davids moet in de Zandstraatbuurt als kindartiest een van zijn eerste podia hebben gevonden. (Overigens overleefde Heintje Davids met haar man de laatste twee jaar van de oorlog in het oude AZU, waar ze als zgn 'patiënten' betrekkelijk veilig waren.)

Roosje en Lea waren al jong wees: hun vader Joseph was in 1891 op 36jarige leeftijd overleden, hun moeder Truitje overleed 6 jaar later, op 37jarige leeftijd. Roosje was 12 en Lea 8 jaar jong toen hun moeder overleed. Oudste broer Mozes, net 16 geworden, mocht bij zijn grootouders van moeders kant gaan wonen. Roosje en Lea verhuisden samen met hun zus Naatje van 10 en broertje Salomon van 6 jaar, naar het Nederlands Israëlitisch Weeshuis in Rotterdam. Ze werden daar uitgerust met voldoende opleiding om een betrekking te kunnen vinden.

Roosje en Lea verlaten het weeshuis vlak voor hun 20ste verjaardag, Roosje in 1904, Lea in 1908. Beiden wonen na hun vertrek uit het weeshuis de eerste jaren in bij een familie, Roosje in Spijkenisse, Lea in Dordrecht. Roosje vertrekt van Spijkenisse weer even naar Rotterdam, dan naar

Den Haag en woont vanaf 1909 in Amsterdam. Lea blijft in Dordrecht wonen tot ze in 1925 ook naar Amsterdam vertrekt.

Als ongetrouwde vrouwen zullen ze niet zelfstandig hebben gewoond, maar kamers hebben gehuurd. Zelfstandig waren ze waarschijnlijk wel in economische zin: Lea verdiende als apothekersassistente de kost (soms staat ze aangeduid als 'drogiste'), Roosje had betrekkingen als huishoudster (op sommige woningkaarten staat ze aangeduid als 'db', dienstbode). Wat voor vrouwen waren het? Hadden ze contact met hun oudste broer Mozes en zijn vrouw en stiefkinderen in Rotterdam, met hun zus Naatje in Den Haag? Schreven ze brieven aan hun jongste broer Salomon, of was het contact na zijn vertrek naar Amerika in 1913 opgehouden? Onderhielden ze contact met hun vele neven en nichten aan vaders- en moederskant? Hadden ze plezier in het leven? Wat verwachtten ze van het leven?

In beweging waren de zussen in ieder geval wel, getuige hun vele verhuizingen. En op een bepaald moment ook ondernemend: Roosje en Lea hebben in 1925, als ook Lea naar Amsterdam is verhuisd, een pand gekocht aan de Muiderstraat, en drijven daar vanaf mei van dat jaar de zgn. Hortus Drogisterij. Na een jaar verkopen ze die weer, en verhuizen ze samen vanuit Amsterdam voor korte tijd naar de Kanaalstraat in Utrecht, om vanaf 1927 vijf jaar lang op verschillende adressen in Den Haag ook weer vaak samen te wonen.

Roosje vertrekt in 1932 naar Haarlem, waar ze huishoudster wordt bij een weduwe. Lea vertrekt in 1935 vanuit Den Haag naar Hilversum, waar ze ook weer wordt geregistreerd als apothekersassistente. Vanaf februari 1937 wonen de zussen weer samen, eerst twee maanden in Jutphaas, vanaf april 1937 weer in Utrecht. Het is denkbaar dat ze, na de dood van hun zus Naatje in 1936 als enigen overgebleven van hun gezin, elkaar niet meer loslieten.

In Utrecht woonden ze eerst aan het Brederoplein, vanaf oktober 1940 huurden ze een kamers in de Frans Halsstraat 46. Misschien werkte Lea in de toenmalige apotheek Prins Hendrik? Of bij Apotheek van Keule aan de Adriaan van Ostadelaan? Tot hoe lang hebben de zussen überhaupt nog in hun eigen onderhoud kunnen voorzien? Joodse huishoudsters mochten op den duur niet meer bij niet-Joden werken, en vanaf 22 oktober 1941 gold een verordening die luidde dat men Joodse werknemers zonder pardon kon ontslaan. Hebben ze onder de toenemende dreiging van steeds verdergaande isolatie en vervolging steun gehad aan elkaar? Zouden ze contact hebben gehad met hun Joodse burens op nummer 44? Hadden ze contacten in de Joodse Gemeente van Utrecht?

Op de persoonskaarten in het Utrechtse bevolkingsregister staat op 9 december 1942 genoteerd dat Roosje en Lea van der Sluijs 'VOW' zijn: vertrokken onbekend waarheen. Het kan niet anders dan dat ze de moed hebben gehad om onder te duiken, en bij alle ontzetting over hun gewelddadige dood voelde ik toch een jubeltje in mezelf bij deze ontdekking. Tot begin dit jaar leefde ik met het beeld van een ruwe huisvredebreuk, van twee vrouwen van middelbare leeftijd die in dit huis op nummer 46 van hun bed werden gelicht, met de toenmalige burens als onmachtige getuigen. Van wie zouden ze hulp hebben gehad, wie zouden hen ertoe overgehaald hebben onder te duiken? Om onder te duiken moest je niet alleen veel lef hebben, maar ook de benodigde financiële middelen en betrouwbare contacten. Vanaf juni 1942 mochten Joden niet meer reizen, en vanaf juli van dat jaar werd bedreigd met gevangenschap en deportatie naar Mauthausen voor alle Joden die zonder toestemming verhuisden naar een ander adres.

In een document van 11 november 1942, dat is opgesteld in het kader van de vordering en vervolgens bestemming van achtergelaten bezittingen en panden van Joodse inwoners, blijkt dat een paar kamers van FH 46 zijn toegewezen aan dhr D. van Toorenenbergen, 'Pensionhalter'. Deze

Van Toorenenbergen had een pension 'Huize Vredenburg' aan het Wilhelminapark (in de loop van 1942 door de Bezetter reeds omgedoopt in: Nassaupark). Toen dit pand werd gevorderd door de Duitsers, kreeg de pensionhouder een vervangende locatie op Stadhouderslaan 30 toegewezen. Dit pand bleek te klein, en daarom kreeg Van Toorenenbergen nog een paar kamers van Frans Halsstraat 46 erbij toegewezen. Er is sprake van dat Frans Halsstraat 46 eind 1942 nog werd 'bewohnt von einem Herrn, der auch wohnen bleiben kann'...

Vanaf de aantekening VOW in november 1942 tot aan de laatste 10 dagen van het leven van Roosje en Lea heb ik geen gegevens kunnen vinden. Hun namen duiken weer op vanaf 19 mei 1943, de datum waarop ze volgens de Duitse registratie in kamp Vught worden binnengebracht. Van daar worden ze op 23 mei naar Westerbork vervoerd, waar ze op 24 mei nog voor één etmaal in een strafbarak werden gestald (die strafbarak wijst erop dat ze gearresteerd zijn op een onderduikadres). Op 25 mei 1943 worden ze met het 13e van de in totaal 19 transporten vanuit Westerbork naar Sobibor gedeporteerd. In Sobibor werden ze meteen op de dag van aankomst vergast: op 28 mei 1943. Hun overlijdensakten werden in Utrecht pas in 1950 opgesteld, voor Lea op 7 januari, voor Roosje op 1 september van dat jaar.

Mocht ik niets naders vinden over de periode dat de gezusters ondergedoken moeten zijn geweest, dan heeft dat ook wel weer iets passends. Hoewel zij uiteindelijk niet zijn ontkomen aan de vervolging, voelt het toch als een klein lichtpuntje dat het hun gelukt is om een half jaar onder de radar te blijven, voor even ontsnapt aan lijsten, kaartenbakken, oproepen en tellingen... Hoe ze dat geflikt hebben is hun geheim. Zoals Patrick Modiano schrijft in zijn roman *Dora Bruder*, het verslag van een zoektocht naar een Joods meisje met die naam in het bezette Parijs:

Ik zal nooit weten hoe ze haar dagen doorbracht, waar ze zich verborgen hield. (...) Dat is haar geheim. Een armzalig en kostbaar geheim, dat de beulen, de verordeningen, de zogenaamde bezettingsautoriteiten, de gevangenis, de kazernes, de kampen, de Geschiedenis, de tijd - al datgene wat je bezoedelt en je vernietigt - haar niet hebben kunnen ontfoetselen.